

Т. М. Ємець

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА

У статті розглядаються особливості формування національної ідентичності видатного українського історика В. Антоновича. Він порвав з польською культурою, та не приєднався до російської. Аналіз становлення ідентичності В. Антоновича свідчить про його глибоко вкорінену українськість.

Ключові слова: національна ідентичність, польська, російська, українська культура.

Т. М. Yemetz

THE FOUNDATION OF THE UKRAINIAN IDENTITY OF VOLODYMYR'S ANTONOVYCH'S

The article gives an insight on the peculiarities of the development of the national identity of famous Ukrainian historian V. Antonovych. He divergences with Polish culture, but didn't join to Russian culture. The analysis of formation of V. Antonovych's identity testifies his deep-rooted Ukrainian essence.

Key words: national identity, Polish culture, Russian culture, Ukrainian culture.

Володимир Боніфатійович Антонович, історик, етнограф, археолог, археограф, геральдист, нумізмат, був визначним науковим та громадським діячем своєї епохи – доби романтичного відродження українського духу. Аналіз творчого спадку В. Антоновича не лише є складовою українознавства, але й виступає також важливим чинником сучасної національної самоідентифікації. Адже складний життєвий шлях В. Антоновича як дзеркало відображає проблеми українського національного відродження у другій половині ХІХ ст. та є наочним зразком подолання наслідків колоніального світосприйняття.

У 1909 р. Федір Матушевський (1869-1919), один із дослідників біографії В. Антоновича, український громадсько-по-

літичний діяч, дипломат, публіцист, писав про те, що “кінець 18 і перша половина 19 століття були тими часами, коли саме прокинулися, розвивалися і розцвітали думки про народність, коли освічені люде тих часів кинулися до народу, почали придивлятися до того, як живе народ, прислухатися до його мови і пісень, придивлятися до його звичаїв і думок, почали все це записувати, друкувати та обмірковувати” [2, 11]. Ф. Матушевський вказував на загальнодемократичні тенденції суспільних змін та виділяв україно-російську й польсько-українську течії. Для самоусвідомлення українців того часу найважливішими на його думку були польсько-українські демократичні течії, такі як “козакофільство”, “хлопоманія”. Останню він ще називав “польським українофільством”. Пов’язував виникнення цих романтичних течій Ф. Матушевський із загальноєвропейською ідеєю народності, що з’явилася наприкінці XVIII ст. в Європі. Суттєвою є теза Ф. Матушевського про те, що ці ідеї були особливо сильно підтримані серед суспільств, освіченої інтелігенції недержавних народів. Зокрема, у поляків, які нещодавно втратили незалежність. Аналізуючи генезу українознавства, Ф. Матушевський зазначав, що національна ідентифікація, самовизначення стають основою як наукового народознавства, так і націєтворення загалом: “Спочатку в основі цього руху лежить чисто стихійне почуття любови до рідної країни і її народу, замилювання історичним минувшим, жаль за ним і бажання воскресити його принаймні в думках і в живому образі. А потім ці стихійні почуття, наслідком яких було збирання зразків і пам’ятників народної творчості, підготовляють ґрунт для наукових дослідів і витворювання на цім ґрунті політичних і соціальних ідей” [2, 12].

Сучасний український історик Ярослав Грицак, аналізуючи ту епоху, досліджує одне із визначальних суспільних утворень тієї доби – українську громаду. Він зазначає, що перша українська громада виникла у Петербурзі у 1859 р., коли в царській Росії дещо послабився самодержавний режим. Членам Кирило-Мефодіївського братства було проголошено амністію. “Український національний рух зразу скористався з лібералізації політичного життя” та організував “культурно-освітню

організацію, що ставила собі за мету поширення національної ідеї шляхом видання книжок, журналів, проведення вечорів” [1, 65]. У 1861 р. в Києві виникла своя Громада, куди увійшли близько 200 осіб (студенти та викладачі Університету св. Володимира та місцева інтелігенція). Також почали організовуватись недільні школи та власні громади у Чернігові, Полтаві та інших містах.

Передувало цьому розширення в 1856 р. царською владою компетенції місцевої адміністрації в освітніх питаннях. Попечитель Київського освітнього округу, Микола Пирогов, дозволив відкрити в Києві першу в імперії недільну школу для дорослих, де була організована освіта рідною мовою. Недільні школи функціонували з жовтня 1859 р. до липня 1863 р., до Валуєвського циркуляра. “З 362 шкіл, які було відкрито в Російській імперії у 1859-1861 рр., більше сотні припадало на українські губернії” [1, 66]. Микола Костомаров організував збирання коштів для друкування підручників, які писали Тарас Шевченко та Пантелеймон Куліш. Вчителями ставали члени українських громад.

Водночас у Санкт-Петербург надходили численні скарги київських цензорів на величезну кількість навчальної літератури українською мовою. Міністром внутрішніх справ Петром Валуєвим 20 липня 1863 р. було видано циркуляр про заборону друкувати українською мовою шкільну та релігійну літературу зі зловісною великодержавною тезою – “Малороссийского языка не было, нет и быть не может”. “Валуєвський циркуляр був спрямований на те, аби перешкодити українському рухові перетворитися з заняття вузького кола інтелектуалів на масове явище” [1, 67], – пише Я. Грицак.

Український рух зазнавав репресій, але не був знищений. Розгортався далі у формі “народництва”, головною рушійною силою якого стали студенти університетів, гімназисти та їх викладачі, журналісти, редактори, письменники, актори, лікарі та адвокати, що походили з інтелігентського і селянського середовища. На жаль, загальна кількість їх була невеликою. Основна частина української еліти зрадила національні інтереси, перейшовши на службу імперській владі. Засновники українсько-

го “народництва” проголошували, що українська нація складається лише з народу – селянства, яке потрібно організувати та спрямувати на боротьбу проти польських та російських поміщиків, зросійщених і спольщених українських дворян.

Яскравим представником українського “народництва” був В. Антонович – один із очільників громадівського руху в Києві, голова Київської старої громади, засновник журналу “Киевская старина” та Історичного товариства Нестора Літописця. Важко переоцінити його внесок в українську науку, адже він виховав “Київську школу істориків”, найвідомішими серед яких були Д. Багалій, П. Голубовський, М. Грушевський, М. Довнар-Запольський, І. Лінниченко.

Вагомим був вплив В. Антоновича і на суспільне, політичне життя тієї епохи. Український історик і політичний діяч В'ячеслав (Вацлав) Липинський (1882-1931), поляк, який повторив долю В. Антоновича, перейшовши у православ'я, свідомо ставши українським патріотом, у статті у 1912 р. називав В. Антоновича “духовним батьком українського національного відродження сучасного покоління спольщеної української інтелігенції, котра бере від свого учителя, розуміється, тільки його національну програму, бо політичні обставини сьогодні уже зовсім інші” [4, 19].

Не менш цікавим за аналіз творчого доробку та суспільного значення діяльності В. Антоновича є дослідження його поста-ті, особливостей формування його особистості, складний процес самоусвідомлення В. Антоновичем своєї належності до України.

Доля його була непростою. Багато фактів біографії В. Антоновича залишаються і для сучасних дослідників суперечливими. Навіть дата народження до цього часу не підтверджена документально. Як зазначає Василь Ульяновський: “Питання про дату народження і обряд хрещення В. Б. Антоновича не є розв'язаним і потребує пошуків метричних книг греко-католицької церкви Чорнобиля 1830 р. та католицького костелу Махнівки. Поки що наші архівні розшуки не увінчалися успіхом” [7, 295].

За офіційною версією, народився він 6 січня 1834 р. у містечку Махнівка Київської губернії в родині католиків.

Але в польському біографічному словнику, що був опублікований у 1935 р., Ян Мйодушевський, посилаючись на спогади вдови та сина історика, пише про народження В. Антоновича в Чорнобилі у 1830 р. Писали про цю дату і в деяких київських некрологах в 1908 р. В. Ульяновський на підтвердження цієї версії наводить спогади онука, Марка Антоновича, опубліковані в Києві у 1992 р., який “вже в наш час знову потвердив версію про народження діда у 1830 р. в Чорнобилі і хрещення греко-католицьким парохом, бо дитина була дуже слабкою, боялись, що вона помре, і за відсутністю ксьондза запросили для хрещення греко-католицького священника” [7, 295]. Сам В. Антонович писав про своє народження у 1834 р. Однією з причин відстоювання ним більш пізньої дати народження вважається небажання передчасно йти на пенсію.

Крім дати народження, у В. Антоновича подвійне трактування має також і питання про його батька. У своїй автобіографії батьком він називає Боніфатія Антоновича, білоруса з Віленщини. Але М. Славінський писав: “Антоновичем він... записаний був з формальних причин, бо батьком його був Джідай, син угорського емігранта... Джідай, по батькові Угорець, матір'ю мав українську селянку з Закарпатської України. ...мати Антоновича, так, як і він, лише формально належала до польської родини Гурських, бо походила вона від князя Любомирського й української селянки з якогось села не то з-під Білої Церкви, не то з-під Ставищ, на Київщині” [6, 213].

Максим Славінський (1866-1945) – український громадський і політичний діяч, письменник, поет, журналіст, публіцист і науковець, особисто знав В. Антоновича. Навчався в Університеті св. Володимира на правничому факультеті. У 1888 р. був репетитором вихованця-гімназиста В. Антоновича, жив рік у родині Антоновичів. У своїх спогадах, написаних в еміграції у 1945 р., в Празі, незадовго до арешту радянськими слідчими, він писав: “...для біографії Антоновича згадані подробиці мають неабияке значення. Вказати хоч би й на те, що оті генеалогічні подробиці, що йому самому були добре відомі, кидають світло на найважливіший, героїчний чин його життя, а саме, на публічний розрив із накинутим йому

домашнім вихованням, польськістю й перехід до українства” [6, 213]. Безперечно, М. Славінський мав підстави написати: “... ми можемо говорити не про перехід Антоновича від Поляків до Українців, а про поворот його з польського табору, де він, не зі своєї волі, перебував молоді літа, – до українства, що було йому природженим національним оточенням. Бо ж половина його крові була безсумнівної української чистоти, одна чверть розведеної крові угорської й одна чверть такої ж польської, коли Любомирського вважати Поляком. А втім і Любомирські не були, мабуть, чистої крові Поляки” [6, 213].

Ф. Матушевський писав, що батько В. Антоновича – Іван Джидай – походив із родини українки та угорця, республіканця-революціонера Матяша Джидая, був, за спогадами В. Антоновича, людиною демократичних поглядів, глибоко обізнаною із “французькою літературою енциклопедистів”. Баба по матері [Кароліна Гурська] була дочкою князя Любомирського та його покоївки, української селянки. Вона виховувала хлопчика в дитинстві та заклала “перші підвалини любови до рідної землі і знання її минувшини в формі живих яскравих переказів” [2, 9].

В. Антонович надавав великого значення родинному чиннику у становленні світогляду. У автобіографії зазначає: “Моральна діяльність всякого чоловіка складається з трьох інгредієнтів: 1) атавізма, себто дідизни, отриманої від предків (в найкращому разі не більше 75 проц.); 2) виховання, себто формулювання принципів минулого часу (від 5 до 10 проц.) і 3) власної ініціативи (в найкращому разі до 15 проц.)” [Цит. за: 2, 9]. Про себе написав, що до українства “прийшов сам собою”.

Сучасний український історик Василь Ульяновський вказує, що мати В. Антоновича – Моніка Гурська і формальний батько Боніфатій Антонович були католиками. Через неможливість оформлення офіційного шлюбу із кровним батьком, Володимир був записаний на ім'я першого чоловіка Моніки Гурської, батька їх старшої доньки – Боніфатія Антоновича. Кровний батько Йонаш (Іван) Джидай походив з мадярського роду, мав матір-українку, був також католиком.

Я. Грицак пише, що В. Антонович походив із споляченої шляхетської сім'ї.

Ф. Матушевський, наголошував на відмежуванні його від ідентичності свого оточення. Аналізуючи у 1909 р. витoki українськості (“українства”) В. Антоновича, писав: “Антонович – поляк і шляхтич – перевернувся на українця-демократа, став “перевертнем” і відіграв таку визначну ролю в історії національного українського відродження” [2, 7].

В. Антонович про своє знайомство з українською історією в автобіографії написав: “Скільки небудь реальні історичні данні я мав тільки з книжок Скальковського “История новой Сечи” та “Наезды гайдамаков”. Про Кирило-Мефодієвське братство, про Шевченка не доводилось мені чути ніколи ні слова” [Цит. за: 2, 8]. З наведеного можна було б зробити висновок про випадковість українофільства В. Антоновича. Але доведеним є факт, що до української культури, народних традицій, мови він був долучений з раннього дитинства, через спілкування з бабусяю-українкою, яка доглядала його в перші роки життя [7, 295].

Необхідність виявляти лояльність до влади в польській державі стимулювала польськість населення Правобережної України доби Речі Посполитої, рівно як в Російській імперії – російськість. Але у В. Антоновича зовнішні прояви лояльності до російської влади перекреслюються яскравими проявами українськості як у побуті, так і в громадській та науковій діяльності.

В. Антоновичу все життя доводилось багато працювати, щоб утримувати родину. У студентські роки він отримував (напевне, з 1856 р.) від польського руху стипендію у 150 руб. сріблом на рік з умовою, щоб він знаходив у своїх архівних розвідках підтвердження зв'язку краю із католицькою вірою та польською історією. В. Антонович згодився на стипендію через свою бідність, але наполіг на праві посилатися у висновках на документальні підтвердження. Через два роки він дійшов висновку, що “направление католическое и шляхетское совершенно несовместимо с исторической жизнью края” [5, 42]. Стипендію йому перестали виплачувати, представники польського дворянства вимагали у нього відмови від своїх поглядів, погрозували та написали донос царському уряду. У результа-

ті слідства В. Антоновича виправдали. Він порвав із католицькою вірою. У 1861 р. перейшов у православ'я, хрещеним батьком його став Андрій Юркевич, вчитель класичних мов, брат відомого філософа Памфіла Юркевича. Одружився з Варварою Міхель (дочкою Йогана фон Міхеля, майора російської армії), вінчався у православній церкві на Печерську в Києві. Почав працювати викладачем латини у Першій київській гімназії.

Загалом, В. Антонович зробив успішну наукову кар'єру. У 1864-1880 рр. працював головним редактором видання "Временной Комиссии для разбора древних актов". Був професором Університету св. Володимира, у 1880-1883 рр. – деканом історико-філологічного факультету, з 1902 р. – член-кореспондент РАН. Але попри активну участь в науковому житті тодішньої російської держави, він не став пристосуванцем, не відмовився від українськості, усвідомлював та науково обґрунтовував відмінність українців як від поляків, так і від росіян, наголошував, що вона глибша за відмінності в мовах.

Широко відома надрукована в першому числі за 1862 р. журналу "Основа" "Моя исповедь" В. Антоновича, де він писав: "По воле судьбы, я родился на Украине шляхтичем, в детстве имел все привычки паничей и долго разделял все сословные и национальные предубеждения людей, в кругу которых воспитывался; но когда пришло для меня время самосознания, ...я увидел, что поляки-шляхтичи, живущие в южно-русском крае, имеют перед судом собственной совести только две исходные точки: или полюбить народ, среди которого они живут, проникнуться его интересами, возвратиться к народности, когда-то покинутой их предками, и неусыпным трудом и любовью, по мере сил вознаградить всё зло, причинённое ими народу, вскормившему многие поколения вельможных колонистов, которому эти последние за кров и пот платили презрением, ругательствами, неуважением его религии, обычаев, нравственности, личности, – или же, если для этого не хватит нравственной силы, переселиться в землю польскую, заселенную польским народом..." [3, 207].

В. Антонович вибрав перший шлях.

Література:

1. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст.: [Навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів.]. – К.: Генеза, 2000.
2. Матушевський В. Антонович при світлі автобіографії та даних історії // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. – Київ, Заповіт, 1997.
3. Моя исповедь // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. – Київ, Заповіт, 1997.
4. Правобережець [Липинський В. К.] Кілька уваг з приводу книжки Данилевського “Ukraina i sprawa ukraińska” // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. – Київ: Заповіт, 1997.
5. Яворський М. Емський акт 1876 року // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. – Т. 2. – Київ: Заповіт, 1997.
6. Славінський. Спогади // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. – Київ, Заповіт, 1997.
7. Ульяновський В. Релігійні переконання та історико-церковні розправи проф. Антоновича (попередні нотатки) // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. – Київ: Заповіт, 1997.